

III. Magyar és egyetemes
Tanárképző Főiskola
irodalom

III.

Magyar és egyetemes
irodalom

e.

Folyóiratok.

.....SZ.

DALOMTÖRTÉNETI ELEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:

	Lap
<i>Komlós Aladár</i> : Dömötör János. (II., bef. közl.)	359
<i>Ember Nándor</i> : A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig (II. bef. közl.)	379

Adattár:

Kurucz kori énekek. Közli: <i>Dr. Déháni Kálmán</i>	390
Adalékok a nyelvemelő társaságok történetéhez. <i>Simai Ödöntől</i>	397
Két minorita iskolai dráma. (II., bef. közl.) Közli: <i>Szabó J. Dániel</i>	403
A »God save the King« magyar fordítása 1797-ből. <i>Rózsa Dezsőtől</i>	420
Kazinczy Ferencz ismeretlen levele. Közli: <i>Dr. Molnár Gábor</i>	421
Kovács Ferencz irodalmi hagyatéka. (III., bef. közl.) Közli: <i>Császár Elemér</i> ...	423
Döbrentei Gábor levele Horváth Cyrillhez. — Tóth Ede levele Osváth Dánielhez. — E. Kovács Gyula levele Tóth Edéhez. — Dobsa Lajos levele Báthory Románcsik Mihályhoz, a »Színészeti Közöny« szerkesztőjéhez. Közli: <i>Dr. Perényi József</i>	426

Könyvismertetés:

Borzovai Nagy Oltó: Zsupra aggnő. <i>Tolnai Vilmostól</i>	432
Dr. Márki Sándor: Horváth Mihály. <i>Gálos Rezsőtől</i>	433
Dr. Nógrády László: A mese. <i>Király Györgytől</i>	435

Könyvészet:

Új könyvek és füzetek	437
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrani Árpádtól</i>	438

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 ives füzetekben. Előfizetési ára egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent
IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 K. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 K.
- Fest Sándor.** Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Ára 3 K.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrandt Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymotatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXVII-et *Császár Elemér*. (Eddig 27 évfolyam 1891—1917.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára, Régi magyar —.** Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagysfalvi György, Vilmányi Libócz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllei névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornémisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

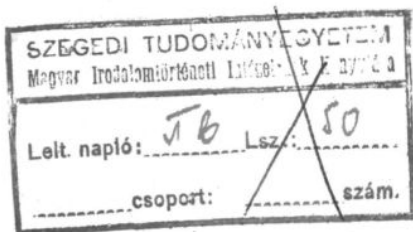
- XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.
- Könyvtár, Régi Magyar.** — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyarai István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az ember k próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius története, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszechy Zoltán és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illel János: Tornajos Péter. (Alszechy Zoltán k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket újító bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 37. Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve. (Heinrich Gusztáv k.) Ára 3 kor. — Az 1—24. kötet a Franklin-társulat kiadása.
- Melich János.** Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1538. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.
- Szinnyei Ferencz.** Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.
- Szücs József.** Bajza József. Ára 5 kor.
- Vácsy János.** Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor. — Tompa Mihály emlékezete. Ára 1 kor.
- Vértesy Jenő.** A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1918. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.



1089



DÖMÖTÖR JÁNOS.

(Második és befejező közlemény.)

V. Tanárság, szerelem. (1866—73.)

Dömötör 1866-ban hazajött, nem tudva, »a jövőd hol van s mi leend«: s a pesti ref. egyház azonnal alkalmazta gimnáziumában ideiglenes tanárként. Úgy látszik, rögtön hasznát vette kitűnő összeköttetéseinek. Az angol nyelvet, a latin remekírókat tanította s philosophiát adott elő, ez utóbbit a theológián is.¹ A latin tanításnál nem volt nagy sikere; az igék »a verbo«-it sosem kérdezte, és a ki puskázott, boldogult nála.² A philosophia tanításánál nehéz dolga volt, mert Molnár Aladár volt az elődje, a legfényesebb tanárok, legnagyobb szerűbb előadók egyike, a ki a legnehezebb kérdéseket is páratlanul világosan és vonzóan fejtegette. Dömötör mégsem halványult el mellette. Ő is kiválóan beszélt, folyékonyan és talpraesetten. A mint Baksay írja, gondolatai pillanat alatt nehézség és keresettség nélkül a legszebb formába öltöztek. Molnár tankönyvét, a mely eddig használatos volt, Dömötör igen homályosnak találta, ezért egész tankönyvet diktált a hallgatóinak.³ Fényes ékesszólása, gazdag képzettsége s tapintatos, finom modora miatt tanítványai igen szerették.

Hívhatták aztán tanárnak Kőrösre! Az ő lassan újból kisarjadó becsvágyának többet ért itt maradni helyettesnek, mint odalenn rendesnek. Pénze ugyan itt sincs. Megesik, hogy egy megírott levelet kénytelen napokig a zsebében hordani, mert nincs pénze bélyegre. Pedig most jó tanítványa is van: Görgey János fia, Gyula. Az akkori viszonyokhoz képest elég jó a fizetése: 25—30 írt. havonta. De sokat kell költenie ruhafélére. Máskor meg, a mit kap, hazaküldi a bátyjainak, mert az 1866. nagyon kegyetlen esztendő volt. A hogy Baráthnak írja,⁴ úgy van a pénzzel: mihelyt nincs neki, mindjárt van (Töröktől), de mihelyt van, mindjárt nincs.

¹ Baksay tévesen hat esztendő helyett négyben jelöli meg a tanársága időtartamát.

² Dr. Ballagi Aladár úr közlése.

³ Dr. Beöthy Zsolt úr, Dömötör egykori tanítványának elbeszélése alapján.

⁴ 1866 decz. 16., 1867 jan. 7., nov. 17.

De legjobban mégis régi ellensége bántja: a theologia. Szeretne írni verset, kritikát, szeretne író lenni, s erőnek erejével arra kényszerítik, hogy a philosophiára és theológiára adja magát. Még a philosophiában csak vannak alakok, irányok, kérdések, a melyek érdeklik, mégis ettől is szeretne szabadulni, hogy »foglalkozhatnék azzal, a mi legnagyobb gyönyört képes adni a gyarló halandónak, azzal, a mi szép«. ¹ Hogy mint küzd és kínlódik a philosophiával, élénken rajzolja egy verses levelében: ²

És azóta Kerkápoly
Bölcsességét nyagगतom,
És azóta Zeller után
Fischer Kunot forgatom,
És azóta sóhajtatásim
Még sűrűbbek, hosszabbak
(S Varga könyvében a bölcsek
Kidolgozva rosszabbak)
S napról- napra mennyi kárt tesz
Jó kedvemben Baco, Cartez!
S zengem: »Leibnitz, Fichte, Kant
Hätt' ich euch nur nie gekannt!«

S ha még ehhez hozzáteszed,
Hogy apologetike
A második félesztendőn
Tárgyaimnak egyike
S vallásphilosophiával
Főleresztve traktálom
És az egész collegium
Mind jelen van órámon:
Nem csodálhat'd, hogy nem irtam,
Hozzá' jutni soh'se birtam
Mert h' időm van egy picit:
Elrabolja Ulrici.

A mit pedig Ulrici nem rabol el, elrabolja a theologia. Vissza is tért iránta régi ellenszenve. ³ Esztendőre megürül egy theologiai tanári állás, de ő, bár tehetné, nem fogadja el. ⁴ »Iszonyú állapot!« — írja Baráthnak — »Lásd, az én egész életem az lesz, hogy küzdenem kell a szék között pad alá esés lehetőségé ellen. Theológiával nem szeretek foglalkozni, a magam tárgyával meg nem lehet. De a míg csak lehet, tartom magamat! ha el kell esnem, drágán esem el, s az rám nézve, azt hiszem, csakugyan elesés lesz, a mely után föl sem kelek többet.« ⁵ Ebben az évben, 1867-ben, buzgón munkálkodik a Prot. Egyh. És Isk. Lap-ban. Azt reméli t. i., hogy elismerésül felmentik a papi vizsga alól. ⁶ Nagydicserőleg ismerteti a Keresztyen Magvető cz. unitárius kiadványt. Vitája támad Nyilas Samuval, mert az öreg poéta kicsinylőleg nyilatkozott Tompáról. A ref. egyház bajaival és érdekeivel való tökéletes egybeforrottság és szabad kritikai gondolkodás jellemzi *Egy bölcsész és bölcsészstanár Magyarországon cz.* ötfolytatásos essayszerű bírálatát, a melyet Vandrák

¹ 1867 febr. 20.

² E verses levelet Dömötör Szász Bélához írta s 1867 márczius 27-én Baráthnak is megküldte. Hat Himfy-strófából áll, eddig sehol sem jelent meg, itt az utolsó két versszakot adjuk.

³ Baráthhoz írt levél. 1867 máj. 6.

⁴ Nem kell fejtegetni ezek után, mily tévesek Baksay határozott és mérésszerű kijelentései. Szerinte Dömötör theologiai tanár akart lenni. »A kathedra, melyre ő volt hivatva . . . nem nyílt meg előtte, legalább nem úgy, mint ő óhajtja vala és ezzel külélete tragikumának fordulópontja ki van jelölve . . .« Aztán ismétlődik a kísérteties parádé, a mely megtiltja Baksaynak a folytatást, de, sajnos, állításai igazolását is.

⁵ Baráthhoz írt levél. 1867 márcz. 27.

⁶ Baráthhoz írt levél. 1867 márcz. 3.

András eperjesi tanár *Lélektan, Tiszta logica, Bölcsészeti erkölcs-tan és Bölcséleti jogtan* cz. tankönyveiről írt. — Megállapítja, hogy Vandrák Fries Jakab Frigyes követi. Megbecsülő elmélyedéssel, hosszan és homályosan bonczolja, bírálja e német philosophust. Minden lapja mutatja nagy bölcséleti tájékozottságát; de csak éleselméjű ellenvetései vannak, positiv új gondolatai sehol. Meglátszik, hogy fiatal ember, ki keveset írt még s örül, ha le-leadhat valamit feszítő mondanivalóiból. Innen van nála a sokféle kitérés; csakúgy keresi a réseket, a hol ki-kicsaphat a megszábott thema gátjai közül. Idézi pl. Vandrákot, a ki a logikáról azt mondja: »ilyen exakt tan kell a gimnáziumnak«. Itt a logikáról van szó, de Dömötörnek a pusztá gimnázium szó is elég arra, hogy lecsapjon rá s jegyzetben egy aránylag hosszú feddőbeszédet mondjon: »Valóban helyesen van mondva: gymnasium. Ne áltassuk magunkat, hogy a VII. és VIII. osztályokat lyceum v. akadémiai tanfolyam néven nevezve, valami magasabb intézeteink vannak. Távolról sem. Nemhogy jobbak volnának,« stb. Prózája még mindig meglehetősen kezdetleges. Erő és csín, egyéni szín és magyaros íz nélkül ír, lazán fűzi alá és mellérendelt mondatainak végtelen láncszemeit.¹ Nagy öröme lett Dömötörnek a *Tompa* verseiről írt bírálatából. Sorra vette benne Tompa szebb költeményeit, mindegyiket hozzáértően, részletesen dicséri; csak az a kár, hogy Tompa költeményei mellett nem jut hely benne Tompa költészetének. (Mint látni fogjuk, általában hiányzott Dömötörből az átfogó tekintet.) De a sebzett lelkű hanvai poétának nagyon jól esett e bírálat; meleg és megrázóan őszinte levélben köszöni meg az értő sorokat. Dömötör megőrzi a levelet, arra gondolva: hátha nem ír többé szépirodalmi dolgot; legyen ez emléke annak, mi szeretett volna lenni valaha.²

A nyarat Görgeyéknel tölti Königshofon. Évekig a családnál maradt s hogy mennyire hozzá is forrott, mutatja Görgey Gyula huszadik születése napjára írt költeménye, melyben tanítványát főleg a szülők szeretetére inti.³

¹ Egy példa erre: »S hogy Hegelnek s utána másoknak is teljes joga volt tovább kutatni, az kétségtelen, mert épen a meglevő szabályok mind teljesebb-teljesebb alkalmazásba vétele mutatta meg, hogy mennyi ellenmondásra, mennyi kétértelműségre jut az ember teljes keresztülvitelük által, s hogy ettől minden bölcsész menekülni igyekezett, épen nem lehet csodálni, s ha Hegel is kísérletet tett, semmi egyebet sem tett vele, mint azt, amit valamennyi bölcsész Thalesz óta, hogy t. i. elődei hibáin okulva, azokat v. eltüntetni, v. kikerülni, v. egyáltalán elvetni szükségesnek látta.«

² Levél Baráthhoz 1867 máj. 6.

³ A vers czíme: *Növendékemnek születése napján*. Megjelent a Dömötör szerkesztette Prot. Uj Képes Naptárban (1873-ban) s a Keresztyén Családban, melynek Dömötör munkatársa volt (1872-ben): de mindkettőben névtelenül, s így mind ez ideig nem volt ismeretes, hogy Dömötör a szerzője. De Dömötör szerzősége bizonyos: már maga a megjelenés helye is valószínűvé teszi, s a versben levő adatok teljesen összevágának a Dömötörével — Görgey Gyula

Tanársága második évében, 1867. szept. 29-én jó cikkei s talán még jobb összeköttetései révén rendes tanárrá választották. Teljes ellátáson kívül 600 frt. az évi fizetése. Hat óra philosophiát tanít, hat óra latint (az V. osztályban) s a theologián három órát: encyklopaediát és apologetikát. Tanártársai közül Hagymássy Lajossal (Tolnaival) barátkozott leginkább. Mikor 1868-ban Hagymássy papnak megy Marosvásárhelyre, a tanári karból egyedül Kovácscsal tart baráti érintkezést. Elnöke lett az intézeti ifjúság olvasó- és önképző-körének.¹

Erre az időre tehetjük életének egyik legfontosabb eseményét: egyetlen komoly szerelmét. Egy kis faluban, kis tiszta házban — valószínűleg szülőföldje körül — élt egy nagycsaládú özvegyasszony. Egyik leányába Dömötör beleszeretett. Fellobban benne az a tűz, melyről azt hitte, hogy kialudt, s úgy érzi, ez a tűz elvezeti, bátorítja a leány kezéig. De meglepő, mily — nem is langyos, hanem egyenesen — hűvös az a verse (*Elhagyatalak...*), a melyben szerelmét megvallja kedvesének. Tőle ne várjon heves, fiatalos udvarlást, nem illik az már az ő komolyságához. Józankodó, forróság és odaadás nélkül szeret. Világos a látása:

Szemem fénye tiszta — tisztán látok —
Nem fényt kérek lányka, — melegt.

Egy pillanatra sem vakítja őt el az érzeki gerjedelem ekstasisa, nem szeretőnek, családapának született. Komoly, erős erkölcsi érzékű férfi: nála szerelmesnek lenni nem annyit tesz, mint valakit testtel-lélekkel kívánni, hanem valakit alkalmasnak vélni a házasságra. A szerelem az ő szemében csak az igaz házasságra vezérlő kalauz. Bátyjai már családos emberek voltak, s őt ne vonzotta volna a gondolat: apává lenni? Láttuk, mi a forrása a benne élő családalapító törekvésnek, a mely állandóan ott buzog lelkében, mint a Karszt patakja, a mely olykor-olykor a föld alá búvik ugyan, de csakhamar ismét ki-

valóban ekkor lett húszesztendő — a legdöntőbb bizonyíték azonban, hogy e költemény pár sora megvan majdnem szószertint Dömötör két másik versében: a *Születésem napján* s *Az utitársak* címűekben. Amott a 6. versszakban így ír:

S mig mások a tengert delejtűvel járlák,
Te szertebolyongva nem lelnéd határát.
Ha jó szüleidtől megfosztana a menny:
Hú szívvvel ki szólna? senki, hogy merre menj.

Emitt:

Éltem küszöbénél a gyámol karoktól,
Az óvó szemektől megfosztott a menny —
S mig mások a tengert delejtűvel járlák,
Nekem azt se mondá senki: arra menj!

¹ Ezt egy *Hálás köszönet és kérelem* cz. nyilatkozatból tudjuk, a hol Dömötör ilyen minőségben köszöni meg a Kör számára adott könyv- és egyéb adományokat.

buggyan. A korán árvaságra jutott gyermekek vonzódnak így a házasság tűzhelye felé. Dömötörnek valóban az rendesen az első gondolata : feleségül veszi a lányt. Boldogan ábrándozik el családi életéről. Az a pár gyönyörűen egyszerű strófa, a melyben házasságán gyönyörködteti képzeletét (*Dalok*), csakúgy csillog a boldogságtól :

Ezt a várost itt hagyom, itt hagyom,
Két szemedért ragyogó csillagom !
Kis faluban, kis házban, magányban,
Ugy lesz boldog két hű szív magában.
Cserbe-perbe tudom, hogy nem fogunk,
Egymás mellett beh könnyen megszokunk.
Egy-egy kis baj nem használ, nem is árt,
Attól még a jó Isten meg is áld.

Elgondolja, mily szép lesz, ha az asszony majd a háztájat tartja rendben, ő meg kinéz a földre, szőlőbe, mígnem eszébe jut, hogy várják őt odahaza.

A kicsi ház virágos gádorán
Valaki jó lefelé szaporán.
Összeérünk a szép zöld udvaron

S ölelésre kitarul két karom.
Megcsókolom a piros menyecskét :
Adjon Isten galambom jó estét !

Hogy fájhatott Dömötörnek, mikor e tervek füstbe mentek ! Hogyan, miért mentek füstbe, nem tudni világosan. A leánykaak kérése jelentkezett, s ide vagy oda mennie kellett, nem nyugoskodhatván sokáig szegény anyja nyakán. De mért nem lép közbe Dömötör, kimondván, a mit versben már kimondott : »Szeretlek én holtomig, holtodig« ? Kenyere van; most tanár ugyan, de könnyen lehet pap, s a leány szereti őt. Dömötör így beszéli el, a mi köztük történt, súlyosan egyszerű szavakkal : »Mit ér ? nem egymásnak rendelt minket az ég, S bár szíve fáj, mégis ah ! mégis elvivék ! S tölem kért tanácsot pirulva, titokba', Míg arczán egy könnycsepp gördült le ragyogva. Mit szólhattam hát én ? Oh az élet sulya Iszonyú terhével keblemre nyomula, S nem biztatván sehol csillagfényvel a menny, Búsan szóltam, habár szíved szakadna, menj !« Miért volt e tragikus lemondás ? Úgy látszik, jól esett felelőtlenül ábrándoznia, de félt ábrándjait tetté teljesíteni. És aggodalmaival szemben nem szólalt meg lelkében a szenvedély fenséges imperativusa. Mitől félt voltaképp ? Azt hangoztatta, az epilepsiától. Dömötör tartott tőle, hogy a házasság kifejleszti s betegséggé érleli meg az epilepsiára való hajlamát, és hogy, bár maga szerencsésen kiesett familiája eskórosainak láncsorából, gyermekei újból megkaphatnák ezt a »legirtózatosabb betegséget«. Valóban gyakran emlegette barátainak, hogy, ha még úgy óhajtana is, lelkiismerete nem engedi megházasodni.¹

¹ Rosenberg Augusztia kisasszony szíves közlése. Dömötör azt mondta Barátnak, hogy az orvosa figyelmeztette erre.

Verseinek több helye azonban egy más okot is sejtet. Csak a *Mi ez szívem* cz. költeményéből idézünk — kommentár nélkül — pár helyet. A vers fölé ezt írja : »Próbálja meg azért minden ember magát.« (I. Kor. XI. 28.) Néhány sor a versből :

Te büszke gyáva ! félsz talán
E szende lyányka oldalán ?
Tán nincs erőd
A szent oltár előtt
Fogadni híven : holtodig,
Szived szivet hogy boldogít ?
Te gyáva gyermek, a magasba vágynál
S remegve állsz itt egy menyasszony-
— — — — — [ágynál !

Erőt fiu, erőt szerezz,
Mely czéledért megkétszerez.
— — — — —

Ne mondd, hogy a bűn nem bocsát.
Ragadd meg a hit árbozát,

S bár multadért
Már annyi bánat ért,
Igazságos kegyetlenül :
Nem lesz ez így végetlenül.
Természet, Isten sok botlást elenged
Azoknak, kik szentül forrón szeretnek.
— — — — —

Oh nem lehet, oh nincs erőm
Próbára állni vakmerőn,
Holott tudom,
Hogy bizton elbukom.
Engem bűnöknek átka nyom
S lesz tán erőm kiállanom,
S magam miatt panaszt soh'sem kiáltok
De jaj ! három-négy izre szól az átok.

Különös sorok, az ember megdöbbenve keresi értelmüket.

Csak mikor asszony lett a leány, a más asszonya, kezdte megbánni Dömötör a gyávaságát. Ekkor kezdett csak erősödni a szerelme. A boldogtalan asszony azonban egy-két év múlva meghal. Dömötör ekkor szeret bele másodszer. Ez a szerelem a késői bánatban és emlékezésben vált oly mélylyé. Most sem azt fájlalja, hogy a leány sosem volt az övé, hanem azon bánkódik, hogy elszalasztott egy alkalmas házasságot. Mind sürűbben sír fel utána ; meg-meglátogatja a halott kedves sírját ; szomorú megbánással sóhajtja el, hogy ezentúl, ha »más olyant talál«, nem engedí más kezére ; néha a poharazás mámorában tűnik fel képe előtte, kétségbeejtve őt multja és jövője felől ; máskor álmaiban jelenik meg, sivár jelene egyetlen vigaszaképen. Dömötör lelkének örökké vérző sebje volt ez.¹

¹ Dömötör szerelmeiről nincs biztos értesülésünk. Leveleiben nem beszél róluk, s úgy látszik, légbőv barátságainak sem szól felőlük. Innen van, hogy Baráth nem is tárgyalja őket, Baksay pedig ismerteti ugyan, de szemelláthatólag csak a versek alapján, bár nem ragaszkodik túlságosan a versek adataihoz. Mi képzeletünk lehető mellőzésével próbáltuk kihámozni belőlük a tényeket ; itt számolunk be eljárásunkról. Forrásunk Dömötör versei. Felhasználásukat két nehézség tette küzdelmessé : az egyik a kronologia hiánya a versek keletkezésénél — e nehézséget némileg csökkentettük, egy csomó költemény iratási idejének hozzávetőleges megállapításával, a megjelenés dátuma alapján. Még nagyobb veszélyeket rejt magában az a körülmény, hogy Dömötörnek több leánynyal volt ügye, s így könnyen megeshetett, hogy összetartozóknak vettünk különböző személyekre vonatkozó költeményeket. A *szerelme* cz. vers (munkái közt nincs meg, a Budapesti Szemlében jelent meg 1876-ban), minthogy valószínűleg összefoglalása Dömötör szerelmeinek, nagy segítségünkre volt. Eszerint edinburghi útja előtt is, Skóciában is volt egy-egy jelentégtelen barátsága.

1871. nyarán pihenést és üdülést keres a világban. Egy-két barátjával a nagyvakációban beutazza Nyugat-Európát. Prágából indulnak el s Németországon át Brüsszelbe utaznak. Itt útközben, mint Baksaynak írja 1871. aug. 21-én, sok érdemkeresztes porosz katonával találkoznak. Mind »borzadálylyal beszélte, hogy az Isten ne adjon nekik alkalmat megint úgy vitézkedni, mint tavaly. 'Gott behüte' — mondá egyik, hogy megint háborúba menjünk mi németek! nem lehet abba beleszokni!« — Kirándulnak a waterlooi csatatérre s megnézik Ostendét is. Aztán tovább utaznak Londonba, a hol akaratlanul meglátogatják Napoleont és családját.¹ Edinburghba is ellátogat, de már nem tetszik neki annyira, mint valaha. Elmereng: »tudja Isten, én változtam-e vagy ők. Szép, szép, az igaz, de félek, hogy megint hamar elmenne tőle a kedvem.« — írja Barátnak. Mikor aztán kifogy a pénze, siet haza Magyarországra. Párizs—Strassburg—München—Bécs—Budapest volt útjának iránya.²

A költészetben is tett olykor ilyen külföldi utazásokat. Az Arany iskolája, a mely a művelt ízlés mellett apostolkodott, tudjuk, mily fontosnak tartotta az idegen remekék hű bemutatását. Dömötört legtöbb tulajdonsága szinte ráutalta a műfordításra. Csöppet sem lévén chauvin, mindig tárt lélekkel várta Nyugat minden értékét; anyanyelvén kívül értett latinul, görögül, németül, francziául és angolul; művelt ízlése és széles irodalmi ismeretei segítségével ki tudta választani a legszebb darabokat s a mit kiszemelt, kitűnő technikájával pompásan tudta magyar ruhába öltöztetni.

Csak ezután jött az a legmélyebb szerelme, a mikor »Ő a másé, enyém lett a bánat«. Itt fölmerül ismét a dátum kérdése. Ez az egy vers is bizonyossá teszi, hogy 1866 — hazajövele — után történt a dolog. 1867-re teszszük e szerelmet. Ekkor írta ugyanis azt a négy dalt, a mely munkái közt *Dalok* címmel található. Ezt onnan tudni, hogy 1870-ben, mikor megjelentek a Vas. Ujs.-ban, ott állt az évszám, így: *Dalok (1867)*. Hogy pedig e dalok valóban komoly szerelemből s igaz családalapítási vágyból származtak, onnan következtetjük, hogy Dömötör 1872-ben a Ker. Családban ily cím alatt nyomatta le őket újból: *Régi dalok. A füstbe ment tervéből*. Így e szerelem 1867 és 1872 közt játszódott le. A versekhez ragaszkodtunk a történet elbeszélésében is; csak nagy vonásokban vázoltuk, s azt hisszük, a nagy vonásokban nem is tévedtünk. Az adatokat a köv. költeményekből böngészttük össze: *Dal, Elhagyatalak, Az égő tűz, Dalok, Söhaj, Egy boldog házaspárnál, Egy látogatás, Sirod fölött, Sötét éjjel, Előtem a pohár, Ismét nálam voltál*.

¹ Két év mulva, 1873-ban egy tárczájában leírja az esetet (*Akarátlan látogatás Chislehurstban Napoleonnál*, Vas. Ujs.) s ekkor meglep rendkívüli éleslátásával és erős emlékezetével. Ime, férfi létére, mily toilette-részleteket figyelt meg s tartott eszében: »Nap. egyszínű, szürke öltözetben volt, kabátja rövid, franciás szabásu.« Luluról, fiáról ezt írja: »Széles karimájú kalapja volt rajta legfeltűnőbb, mely keskeny vállait is egészen megvédte a nap sütése ellen.«

² Ez utazásait csak Baráthhoz írt leveleiből ismerjük.

Szerb dalokon (5) kívül a következő költőktől fordított : Béranger, Grün Anasztáz, Darey, Lessing, Thomas, Goethe (4), Freiligrath, Burns (6), Lermontoff, Longfellow (6), Arnold Máté. E fordítások különböző időkben készültek s nem egyforma értékűek. A mi aránylag legtöbbször kifogásolható nála : a hűsége. Egy-egy kifejezés elikkad, egyiket-másikat erősen módosítja.¹ A hang, a színezet visszaadásában már sokkal biztosabb : a szerb népdalok egyszerű népiességét, gyermekeg báját époly sikerrel érezteti, mint a mily művészettel tolmácsolja Goethe mélyzengésű hangjait. Goethe és Burns sikerül neki legjobban. Pár Burns-fordítását szebbnek tartjuk Lévay József — különben kitűnő — fordításánál is.² Dömötör alkalmasabb is volt talán e szántóvető poéta tolmácsolására, mint a finomabb Lévay. Makulátlanabbul is dolgozott az utóbbinál. Lévay fordításában van itt-ott egy ferde kifejezés, egy-egy rossz rím tévedt szeplője, míg Dömötör nyelve mindig népiesen talpraesett, verselése mindig szabatos. Mennyivel közvetlenebb és középrímeknél fogva — a mik Lévaynál egészen hiányoznak — mennyivel dallamosabb pl. az ő fordításában a »Szép kicsinyke, szívem kincse« kezdetű dal !

Nem kevésbé kitűnő Goethe *Parlagi rózsa* cz. dalának fordítása. A ki nem próbálta, el se hinné, mily végtelenül nehéz lefordítani ezt a hamvas finomságú, megfejthetetlenül bájos költeményt. Még a virtuóz Szász Károlynak sem sikerült teljesen, s egyáltalán nem ismerünk sikerültebb kísérletet e vers magyarosítására a Dömötörénél. De érdekes dolgot veszünk észre : kifejezéseket, rímeket, egész sorokat átvesz mások fordításaiból. Hasonlítsuk össze pl. a 3. vsz.-ot Szásznál és Dömötörnél :³

Szász :

*S a legény csak leszakasztja
Durva-szilajon
Szurt a rózsa, de mi haszna
Hjában esde és panasza,
Nincsen irgalom.*

Dömötör :

*A legény csak leszakasztja
Hej parlagi rózsa !
Szurt a rózsa, de mi haszna,
Minden jajja és panasza
Nem segített róla.*

¹ Nézzünk pl. Béranger *Le chasseur et la laitière* cz. verséből pár sort
A 2. vsz. :

Ta mère et sa chèvre fidèle	Ugyan anyádnak ki vinné meg ?
Sont loin derrière ce coteau.	A berek sűrű arra bent.

Az 5. vsz. :

Sur le sein d'une jeune fille	Kebled hogy elhomályosodnék,
Elle attirerait tous les yeux.	Ha ezt reá akasztanád.

L. Oeuvres de P. J. Béranger. (Paris, 1876.) II. k. 146. l.

² Burns Róbert költeményei : Lévay, 1892.

³ Szász fordításai (az *Isten hozott, Isten veled* címűt kivéve) előbb jelentek meg, mint a Dömötöréi. Dömötör kötetben való megjelenésükkor magasztaló ismertetést is írt róluk.

Ugyanily átvételt találunk Goethe *Nászéj* (v. ö. a 3. strófát Szásznál) és Longfellow *A nap elmúlt* (v. ö. az 1. és 3. vsz.-ot Lévaznál) cz. versének fordításában.¹

Kedves költője volt Dömötörnek Longfellow is — hogysiszerette volna ő a családi élet boldogságának s a gyermek szentségének poétáját! Sokat fordított tőle, de ezek nem mérközhetnek sem Dömötör egyéb, sem Szász Béla Longfellow-fordításaival.² Egyik azonban ezek közt is igen sikerült, megkapó erővel, aczélosan zengeti Longfellow *Verőfényes napon* cz. gyönyörű versét (ezt épen Szász B. nem fordította le), a lét kéjének valóságos himnuszát:

A villany árját érzem ;	Rezgésitől pezsgésben áll —
Minden szál izmom és erem	Majd több, mint kell, cz életár! ³

Műfordításai jelessége korrekt technikájában és — főleg — jellemző magyarosságában áll. Hűség dolgában itt-ott megtéved, verselés dolgában is akad itt-ott szabadosság, de nyelve mindig tősgyökeresen, kifejezően magyar. Bár így is vannak igen sikerült darabjai, még többet várhattunk kiváló műfordítói rátermettségétől.

Idehaza mozgalmas irodalmi és társadalmi életet élt. Állandó összeköttetésben volt az írói és művészi körökkel. Az út nyitva volt előtte, csak mennie kellett rajta. Midőn Tompa halála után barátai kiadták Dömötör e kedves poétájának költeményeit (Pest, 1860. 6 köt.), ő fáradott és tett legtöbbet a magyarázó jegyzetek összeállításában és kidolgozásában; voltaképen legnagyobb részük az ő munkája.⁴ Főleg Gyulaival jut benső barátságba. Dömötör mint író és embert egyaránt istenítette őt. A tekintélyes kritikus arra méltatja, hogy három eredeti

¹ Ez átvételeket ismerve, jobban megértjük egy fordítás születését, helyesebben ítéljük meg értékét. De persze a kölcsönöző fordítások közt más a viszony, mint az összefüggő eredeti művek között. Három ponton látunk különbséget: a fordításoknál nem tudattalan, hanem tudatos hatással van dolgunk. Ez átvételek kinyomozása mégis bajosabb, mert annak nézhetünk, még könnyebben, mint az eredeti műveknél, véletlen — illetőleg a fordított szövegből folyó — találkozásokat. S végül itt az átvétel még kevésbé, sőt épen-séggel nem ítéhető el, mert a fordításnál nem az eredetiség, hanem egy szöveg megközelítése a cél.

² *Longfellow költeményei*, ford. Szász Béla.

³ Itt említjük meg, hogy a *Kicsinyek órája* cz. verset a Ker. Családban (1872) nem teljesen olyan szöveggel találtuk, mint a munkái közt. A 3. vsz.-ban t. i. más nevek vannak: »Komoly Ilka, vidor Etelkával S aranyfürtű Margit, gyermekem.« A kötetben pedig így áll: »Komoly Alice, vidor Allegrával S aranyfürtű Edith gyermekem.« Mivel pedig Dömötör ezt a fordítást nem adta ki többször, ezt a visszaigazítást bizonyára nem ő, hanem Baráth végezte.

⁴ Ezt az adatot csaknem szósz szerint Baráth életrajzából vesszük. Meggyőződünk nem sikerült róla, de — bár Dömötör neve sehol sincs a könyvben feltüntetve — Baráth közlése mégis feltétlenül szavahihető.

versét,¹ két Longfellow, két Goethe és két szerb vers fordítását 1872. május 30-án bemutatja a Kis-Társ.-ban.²

Mikor 1871. nov.-ben gr. Lónyay Menyhértet a király ki-nevezte miniszterelnökké, igen élessé váltak a pártküzdelmek. Lónyay — 67-es alapon — a vagyonosabb birtokososztály politikáját csinálta. Programjának két főbb s igen jellemző pontja : a választók számának csökkentése s a földadó leszállítása.³ A dunaszentgyörgyi birtokosfiúnak ínye szerint volt a Lónyay birtokosvédő politikája. Csak természetes, hogy cselédekről, adóról, stb. való gondolkodását befolyásolta az apja felfogása, a mire gyermekkorából emlékezhetett, és a gazdálkodó bátyjaira való tekintet. Mikor b. Kemény Gábor, Lónyay benső bizalmasa, felkérte őt egy kormánypárti lap szerkesztésére, szívesen vállalta e feladatot. Így indult meg a kormány közeléből a Korunk. 1872. márczius 17-én jelent meg az első szám. Lónyay ref. fő-ember volt, csupa kálvinista író állt a lap köré : Beöthy Zsolt, Balász Sándor, Jánosi Béla, eleinte Gyulai is, néha Baráth. De egyikük neve sem volt kiírva a lapon. Azt hangoztatták, a névtelenség együtt jár a sajtószabadsággal, s csupán a közügy iránti buzgalomból írják — részben ingyen — a lapot. Annyi tény, hogy a lap nem részesült a kormány részéről támogatásban ; a sajtófőnök, Halász Imre, elhibázott alkotásnak tartotta és nem igen adott neki híreket, hivatalos közléseket, bizalmas értesítéseket, mint a kormánypárti lapoknak szokás.⁴ Mit írt Dömötör a lapba, természetesen lehetetlenség megállapítani.⁵ Az egész újságban, mint a többi egykorú lapban is, túltengett a politika. Körömszakadtig védtek Lónyayt. Jókaitól, az ellenzék egyik vezérértől, mint »ilyen Jókai-féle elemekről« írnak. A parlament nivótlanságán (a mit persze az ellenzék jelenléte idézett elő) úgy akartak segíteni, hogy fölemelt vagyoni census alapján megcsökkentik a választók számát. Sűrűn tüzelnek a nemzetiségek ellen. A szocialista munkások pörbefogását még akkor is helyeslik, midőn már kiderült teljesen ártatlan voltuk. A magyar birtokososztályra s a mi ezzel ekkor még nagyjában összeesett, a nemességre mutatnak : l'état c' est lui !

Dömötör még ebben az évben megvált a laptól, Lónyay megbukott s a Korunk megszűnt.

¹ Az eredeti versek : *Az égő tűz, Rég beomlott sziklavárak, Szerettelek-e én?* (ez utóbbi nyomtatásban nem jelent meg).

² Ezt Baráth nem említi, Szinnyei sem tud róla, mi az egykorú lapokból veszszük.

³ L. Halász Imre : *Egy letűnt nemzedék.* (1911.) Lónyayról külön fejezet : 398—442. l.

⁴ Halász Imrè úr közlése.

⁵ Baráth az életrajzban megjelöl pár cikket. Ezeket egygyel kiegészíthetjük : a *Mill és Muall* című tárczával. Ezt onnan tudjuk, hogy az itt elbeszélt epizódot egy levelében is elmondja.

De mindjárt a köv. év, 1873. elején megindította a Képes Néplap és Politikai Híradó cz. hetilapot; negyedmagával, közük Nagy Miklóssal fogtak össze e lap szerkesztésére. E hetilappal a vagyonosabb és tanultabb parasztságot akarták kitanítani közjogban a hatvanhetes, közigazdaságban a birtokosvédő és konzervatív politika helyességére. Dömötörre bízták ezeknek a cikkeknek írását, s ő *Falusi János levelei* czímmel termékeny kedvvel egész haláláig írta ezeket. Elvész a nép, mely tudomány nélkül való, hirdeti; állítsanak hát mentől több iskolát s maga a testi táplálékot teremtő nép is becsülje meg a lelki táplálékot termelő osztályt, a tanítóságot. A nemzetünket megmentő szentháromság: a tanultság, a munka és a takarékosság. Mért nem dolgoznak hát a hosszú télidőn az asszonyok kendermunkát, mint valaha? Most az ilyesmiért külföldre megy a pénz. A férfiak meg miért nem fonnak szalmát, mért nem végzik a faragómunkát s más házi ipart, a mivel igen jól lehet keresni! Lám Franciaország ipara, üzletei és takarékosága segítségével egykettőre kiheverte 1870-i nagy vereségét. E helyett a mi népünk iszik, vásárok ürügyén a városba jár mulatni, nagy lakodalmakat csap, nyakra-főre pörösködik, a biztosítást fölöslegesnek tartja s pórul jár mindenütt, mért nem tud végrendelkezni, becsapják a postán s behálózzák az uzsorások. Főleg az uzsorásoktól való óvakodásra int; persze jó földhitelintézet segítene ezen a legtöbbet. De mikor maga az állam sem buzgólkodik nagyon a segítésben. Itt elsírja, mennyire kiszipolyozzák a mai gazdasági cselédek a munkaadóikat, hol is vannak már azok a régi jó, alázatos, szerény, hű szolgák! A mai körülmények közt nem csoda, ha a magyar faj szegényedik s bevándorlott idegenek, oláhok és zsidók vásárolják össze a birtokokat.

Mindezt egyes való esetek kapcsán sok konkrét tanács kíséretében mondja el. Dömötör tudni látszott, hogy a parasztot semmi sem érdekli oly igazán, mint a megélhetés és pénzszerzés gondja. Innen van, hogy (talán Lónyay hatása alatt is, a kinek különben a takarékoság szintén egyik főelve volt) e cikkek — igen helyesen — majdnem kizárólag gazdasági ügyekről szólnak. S a mint politikája a magyar birtokosságé, úgy modorában, stílusában is hozzá alkalmazkodik. *Falusi János levelei* voltaképp nem levélfarmájúak, hanem tárczák, a melyekben a novellisztikus és fejtegető elem váltakozó arányokban keveredik. Egy új műfajt teremtett meg bennök Dömötör: a feuilleton egy népies változatát. Egészen más már a prózája, mint ifjúkori műveiben. Kerek cikkeiben a legnagyobb kérdéseket is talpraesett és népies világossággal mondja el. Az elvont kérdéseket is tudja konkrét módon tárgyalni. Legtöbbször fejteget ugyan, de az értekező stílus lápjain egy-egy jóízű adoma úszik, itt-ott egy elmés, kedves ötlet virága mosolyog fel. A mint meglep sokoldalú gyakorlati ismereteivel, époly elismeréssel kell szólni

humoráról és írásművészetéről. Mindent el tud mondani a tanultabb nép szókincsével — igaz, hogy ez a szókinccs aztán birtokában van. Minden tárgyat és eljárást ismer, a melylyel a gazdaember él s mindennek tudja a maga külön nevét. Aprólékosan ismeri a nép életmódját, gondolkozásmódját, szokásait, tréfáit, szerszámain, kitűnő szemmel festi le a népvilág érdekesebb típusait, jellemző és mulatságos alakjait: a kortest, a vásároló gazdát, a politizáló falusi asszonyt, stb. Magvas fejtegetései közt gyors kézzel vázol egy-egy friss és realistikus idillt, megvillant egy-egy novella-foszlányt. A *Falusi János levelei* nemcsak kiváló tárczaírókat mutatnak, megjeljük bennök növekvőfélben a népies elbeszélőtehetség erős és üde csiráit is. Mily kár, hogy e csírák nem szökkennek szárba!

Csak természetes, hogy Dömötör tárczalevelei igen népszerűek voltak. A nagy napilapok is átvették olykor, de neki jobban eshetett, hogy a népnek kedvence lett. Nem egyszer megtörtént, hogy mikor akadályozva volt írni, jöttek a tudakozódások a Képes Néplap szerkesztőségéhez. Az irodalmi közvélemény is *Falusi János leveleit* tartotta Dömötör munkássága virágjának. A mi szemünkben, sajnos, vesztettek érdekességükből, mert a zömük alkalmi cikkek; de így is elismerjük, hogy valóságos mintái a néphez való szólásnak. Író és közönség kölcsönös szeretetében szakadatlanul folytak e cikkek haláláig.

De legtöbb kedvvel, legtöbb ambícióval az irodalmi kritikát művelte Dömötör. Hisz erre készült ő tulajdonképpen, itt volt otthon igazán, s bár egyszer a theologia, másszor a politika e legkedvesebb foglalkozásától el-eltérítette, az irodalomhoz mindig visszatért s ez neki hazatérés volt. Kritikus volt ő lelke mélyén, a világgal, az emberekkel, még a szerelmével szemben is. Az ilyen ember, ha író, kritikus akar lenni. A Vas. Ujs.-ba s a Bpesti Szemlébe írta leginkább a bírálatait. Prózáján itt is észlelhetjük a haladást. Mondataiban már nem fon össze több gondolatot, így rövidebben, szilárdabban és formásabban szerkesztheti meg őket. Elvesztve előbbi elvont és seszínű voltukat, népiesen magyaros ízt nyernek. Könnyedebbekké válva is szabatosak maradnak (ez a szabatoság legjellemzőbb vonásuk) s bár képek, jelzők, dísz és sallang híján vannak, néha elejtett humoros ötletek és főleg formulázásaik által sokat nyernek elevenségben. Kemény és kimért, de pontos és találó, éles és epigrammatikusan elmés.

Legtartalmasabb bírálatát Toldy Ferencz: *A magyar költészet kézikönyve* cz. művéről írta, legmagvasabb és legszebb életrajzát Gyulaiáról (1876.). Amott két igen találó megjegyzést tesz: Toldy a történeti szempontot fölé helyezi a széptaninak és tárgyalt műve inkább csak történeti kalauz, mint történelem. Gyulainak elismeri sokirányú tehetségét, de mint kritikust tartja legnagyobbnak. Egész lelkesedéssel tör lándzsát mellette.

Munkásságának tökéletes ismerete alapján, tehetségének finom méltatásával, sok új megjegyzéssel, egy alapos és rövid, sok vonásból művészi egységgé szőtt képet alkot Gyulairól s a kép értékét emeli, hogy az első, a hol Gyulai jelentősége világosan és helyesen van kifejezve. »Népszerűsége nem törekedett, kápráztató eszmék bőségével nem dicsekedett, de a mit látott, tisztán látta, s a mit elmondott, erélyesen fejezte ki«, — mondja. Elsőként állapítja meg Planche, Nisard, Macaulay hatását Gyulaira, s máig is ki tisztázta, a mire ő rámutat, Kemény befolyását?

Egy másik értékes életrajza Keményt méltatja (1876). Ebben több ugyan a külső adat, de azért igen találó vonásokkal rajzolja meg a nagy regényíró képét is. »Egész irodalmunkban senki sincs, kiben a bíráló és bonczoló erő az alkotó tehetséggel oly magas fokon volna egyesülve, mint benne volt«, — írja. Hogy a Dömötör cikke mai nézeteinknek is hű tükre, az a magyarázata, hogy e nézeteket Gyulai tette közvéleménynyé, s a Dömötör életrajza Gyulainak egy írói arczképén alapul. A Vas. Ujs.-ban 1866-ban jelent meg ez az arczkép, mely bár névtelen, kétségtelenül a Gyulaié.¹ Ezt olvasta Dömötör, idéz is belőle s innen veszi több megállapítását.²

Nagyobb cikkei közül még háromról érdemes megemlékez-nünk. Az *Öngyilkos költőinkről* (1872) az egyik. De hiába keresünk benne valami kulcsot, önvallomást. Az mindenesetre sokat sejtető, hogy költőket azon az alapon csoportosít, hogy öngyilkosok lettek, s hogy probléma lett számára az öngyilkosság, megérteni és megítélni való. Másik két essayjében is van valami, a mi ha tárgyilagosan is megálló, époly joggal vihető vissza az ő subjectivitására. A kritikai ítéleteket elvégre joggal tekinthetjük a kritikus lelkivilága documentumaiul. Mikor Dömötör Petőfiben a család poétáját hangsúlyozza s emeli ki (*Petőfi családias költeményei*, 1873.), az nyilván nem jelent egyebet, mint hogy Dömötörnek a családi képeket ábrázoló versek szóltak leginkább a szívéhez. Neki Ovidiusban is, mint Baksaynak 1875. január 10-én írja, Philemon és Baucis története tetszik legjobban. Vagy véletlen-e, hogy Longfellow a legkedvesebb poétája (*Longfellow*, 1876.), a kit szintén, mint a család poétáját ünnepel? Dömötörnek, tudjuk, egész lényét betöltötte a család utáni epedés. S mivel természetesen ezt olvasás közben sem kapcsol-

¹ A szerzőség bizonyítékait l. *Gyulai Keményről* cz. cikkemben. (Irodalomtörténet, 1914: 411. l.)

² Egyértelműen mondják ki mindketten Keményt legnagyobb lélekbúvárunknak, kor- és jellemrajzolónknak, a kinek azonban az elbeszélés gyenge oldala, egyaránt megfigyelik a forma tekintetében való fejlődését, a »Gyulai Pál« cz. regény mindkettejük szerint nagy kitűnőségei ellenére vonatott menete és formátlan szerkezete miatt maradt hatás nélkül, stb. Ennyi egyezés nem lehet véletlen.

hatta ki magából, ez a vágy szerettetett meg vele különösebben költőket és költeményeket is.

Kritikáinak (jóformán csak a Toldy könyvéről szólót kivéve) nem igen van több, mint napi értékük. Ennek egyik oka, hogy a bírálta könyveknek rendszerint még annyi is alig volt. Alig tesz egyebet, mint szigorúan és kérlelhetetlenül (ezt a harciasságot talán a Gyulai példája fejlesztette Dömötörben) rámutat a ferdeségekre, kibogarászsza az ellentmondásokat, gombostűre tűzi a nyelvbtlásokat. Kéregkritikák ezek, de mikor a kritizálta műveknek csak kérge volt! Meglátja, a mi visszás, de általános érdekű igazságot ritkán mond. Igazat adunk neki abban, hogy pl. György Aladár művelődéstörténelme forrongó elme zavaros műve, de ez az igazság, a mit példák seregével igazol, nem valami érdekes és értékes igazság. Kritikái igen megbízható tájékoztatók, de nem is többek ennél. Nem tárnak fel világnézetet, egyáltalán nem emelkednek túl azokon a műveken, a melyekről szólnak. Dömötör inkább ismeretekben gazdag, mint eszmékben, a meglátott vonásoknak — itt már nemcsak szorososan vett kritikáira gondolunk — nem tudja az összefüggését feltűntetni, nem képes őket egy *façulté maitresse*-ből levezetni; inkább éles, világos elméje volt csak, mint elmélet-szövő ereje; az elemzésben erős ugyan, az összefoglalásban azonban nagyon fogyatékos. De széles tudással, művelt ízléssel, a meggyőződés puritán keménységével s a stílus puritán tisztaságával hirdette a műveltséget és az ízlést!

VI. Tanfelügyelősége. (1873—77.)

Szép álmokkal, szép tervekkel,
Ah hogy vágytam ide én;
S ime vétek, ime szennyfolt,
A mi szép volt, a mi szent volt,
Bennem annak idején.

Talán akkor írja Dömötör e sorokat, midőn 1873 nyarán eszébe jut, hogy elhagyja Pestet. Talán úgy érezte, hogy megcsalódott reményeiben, talán pihenésre vágyott, talán a párját akarta kikeresni odahaza, mert meg van írva a bibliában is, hogy nem jó egyedül lenni. Meghasonlása azonban, nem gyógyult meg többé, hiába lett, a mit úgy óhajtott, pesti tanár, s a mi álmai egyik legszebbike volt, újságíró és poéta.

Volt egy barátja Szegzárdon, gyermekkorra óta cimborája, Eötvös Károly Lajos ügyvéd. Tőle megkérdezte, mit szólna hozzá, ha lemenne hozzájuk tanfelügyelőnek. Eötvös kedvező felvilágosításokat adott. Dömötör csakugyan leköszön pesti tanárságáról s kinevezteté magát Tolna- és Baranyamegye tanfelügyelőjévé.¹

¹ Eötvös Károly Lajos úr közlése.

De csakhamar észreveszi, hogy ez az állás nem sinecura. Lelkiismeretesen akarta betölteni, de tapasztalta, hogy egy ember arra képtelen. Oly nagy a tankerület, hogy a kis gyermek jut eszébe, a ki kanállal akarta kimerni a tengert. Nem lehet elképzelni, milyen elemi dolgokat kell kifejtetni, nem a nevelendő nép, hanem a népnevelők számára. S mennyit kell csavarogni: örökké rángatózni Pécs és Szegzárd között!¹ Energikus ember kellett volna ide, a ki mindig kész a veszekedésre, birokra. Dömötör pedig csak konstatált, legföljebb tanácsot adott s szépen fogalmazott jelentéseket olvasott fel a megyegyűléseken.²

De legalább a szülőföldjén volt. Szerette Szegzárdot. Játszi humorral tréfálkozik a róla írt rajzaiban.³ Az italt nem vetik meg e város fiai, de mértékkel isznak, s ha e mértéket valaki nagynak találja, akkor a szigorú ítéletmondónak kicsiny a tehetsége és gyakorlata. A közönség nem nagyigényű itt: a színésztől pl. csak azt kívánják, hogy értelmesen beszéljen s szalon-szerepekben mossa meg a kezét. Dömötör megnyerő modorával mindenkit meghódított. A felsőbaranyai ref. egyházmegye tanácsbírójává választották. Mekkora öröm volt bátyjainak öcscsüket otthon látni, tekintélyes pozícióban! Olykor valószínűsággal ünnepelésben részesült »a János«, a ki nem titkolta maga előtt, hogy e jó emberek szeretete boldogsággal tölti el. (Vásári ebéd.)

Szegzárdon lakott s az ottani társaság legkedveltebb tagja volt. Köpczös, barna ember volt, nagy sűrű hajjal, nagy sűrű szakállal, hosszú bajuszszal. Egyszerű, kisigényű férfi, a kinek szerény külsején és félszeg mozgásán mindig meglátszott származásának nyoma. Nem egyszer pirult maga is esetlensége miatt. De kellemes ember volt, társaságban szeretett élczelődni; hosszú bajsza alól csendesesen eregette jóízű megjegyzéseit. Olyan volt, mint egy legátus diák, mindenki csak becézte.⁴

Legtöbb szabad idejét társaságban töltötte, iddogálva a vidék kitűnő borát, azt a bort, a mely egykor Hány János ökelmét is jókedvre ihlette. Szegzárdon volt a rezidenciája, de barátai-val gyakran kirándult a környékre. Egyszer egy nyári délután Bogyzslóra indultak, vállukon bottal, batyuval. Ott volt Eötvös s még néhány fiatalember, mindenik férfival egy-egy leány haladt. Úgy mentek gyalogszerrel a dunántúli zöld réteken az aranyló ég alatt. Dömötör kedélyesen incselkedik a mellette menő leánynyal. Valami megjegyzésére a leány tréfásan elfordul s el-

¹ Baksay azt sejteti, hogy Dömötör utazásaival már akkor a halált kereste. Dehogy: utaznia kellett, mert tanfelügyelő volt.

² Levél Baráthhoz 1873 szept. 23.

³ *Kisvárosi karczolat, Még egy kisvárosi karczolat, Mi kisvárosiak.* (Vas. Ujs. 1873, 1874.)

⁴ Dr. Beöthy Zsolt és Eötvös K. L. úr leírása szerint.

szökik mellőle. Dömötör erre leejtette a batyut s panaszosan mondta :

Dömötör botjáról leesett a batyu,
Dömötör karjáról elszállott a hattyu.

Mire Eö vös :

E kádenciában nincsen semmi hiba,
Csakhogy a kisasszony nem hattyu, de liba.¹

A mamáknak és néniknek valóságos kedvence volt. Annál rosszabb néven vették, mikor észrevették, hogy Dömötör kerüli kissé a leányos házakat. Szegzárdon nem voltak szép leányok.² (E megjegyzésért Dömötörre háritunk minden felelősséget.) Pedig az ő szeme mindig feleséget fürkészett az asszonyok között. Áhitattal gondolt a családi nyugalomra. Ha meg rábukkant ilyen asszonynak való hajadonra, nem merte kinyujtani utána a kezét. Tulajdon aggályoskodása, mint valami kardos kerub, állt a házasság paradicsom-kapujánál. Lassan, mintha látni kezdené, hogy ő nem fogja soha megragadni »a hit árbocját«. 1874. karácsonyát bús árvaságban ünnepelte. »Szomorú kilátás, — írja Baráthnak decz. 20-án — ha végesvéig ilyen karácsonyünnepeket ülök. Na de még rosszabb lett volna, ha nem lett volna mit enni.«

A mint így elsötétül előtte Szegzárd, Pécs vidéke, mind hevesebb vágygyal Pestre gondol. Fővárosi ember volt ő már. Nem is szakította meg Pesttel való összeköttetését. Sokat írt a fővárosi lapokba, még 1874-ben is szerkeszti a Prot. Uj Képes Naptárt, tovább írja *Falusi János leveleit* s különösen sokat dolgozik a Vas. Ujs.-ba, a hová már előbb is legtöbbet és legtöbb kedvvel ír. Kívánczozott a barátai közé ; az ő célja mégsem lehet az, hogy megragadjon Tolnában ; érezte, hogy »hiába Pest csak Pest, tagadhatatlan«.³

Midőn 1875. tavaszán az egybecsatolt pestmegyei és jászkúnkerületi tanfelügyelőség megürült, a neki felajánlott állást elfogadta. Nyáron már a fővárosban volt. A tanfelügyelőségek új szervezése után is megmaradt a pest-kiskúnmegeyi tankerület élén. Megújuló kedvvel kezdett dolgozni. Néha szinte túlterhelte magát. Élete eddig inkább a gyűjtésé volt, most jött az adakozás kora. A Vas. Ujs.-nak s a Képes Néplapnak továbbra is legbuzgóbb munkatársa maradt. Azonkívül a Bpesti Szemlébe írt. Már nagyobb munkák tervei is föltek agyában. A Kisfaludy-Társaság 1876. január 26-án tehetségéért és munkakedvéért tagjai közé választotta. E megtisztelést, mely inkább jövőjének, mint múltjának szólt, bizonyára nagyrészt Gyulainak köszön-

¹ Eötvös K. L. úr elbeszélése alapján.

² Baráthhoz írt levél. 1874 jan. 8.

³ Baráthhoz írt levél. 1873 szept. 23.

hette. Hogy pedig megbecsülték őt itt, mutatja, hogy a Társaság könyvkiadó bizottságában a Társaság legkiválóbb tagjaival együtt ő is benne van.¹ Mint poétát kortársai kevésbé ismerték, a mi szemünkben azonban mint ilyen a legérdekesebb.

Az ötvenes évek elején még úr irodalmunkban a rakonczátlanul titánkodó képzelet és a sallangos népiesség. Az évtized végén azonban visszahatás támad a petőfieskedők túlzásai ellen, s az Arany nevében megalapítják — mondhatni — a népiesség classicismusát. Ez az irány is népies maradt, de a népiességet magában még nem tekintette értéknek: benne a Lisznyayék hivalkodó — mondhatni — feltűnéshajhászó népiessége helyett csak valami magyaros és természetes zamatot találunk. A népiesnek más elemeit hangsúlyozzák; nyelvben az egyszerűséget, a képzelet munkájában a mértéktudást, kompozícióban a józan rendet, érzelmekben, jellemzésben a hűséget. Hívei valamennyien képzett, irodalmi tanulmányokkal foglalkozó, csekélyebb fantáziájú, de feltűnően józan emberek. Találhatjuk-e Dömötört másutt, mint ebben a csoportban?

Dömötör mestere volt a verselésnek és rímelésnek. Mily finom érzéke volt a zeneiség iránt, mutatja pl. *Születésem napján* cz. verse e két sora:

S rémitő robajjal pokol kapujának
Küszöbéhez vágja ronszolt agyamat.

Mily pompásan vannak e két sor k és r hangjai megválasztva, mily finom zenei kíséretet adnak a szöveg mellé! Ily finomságokat már nem tulajdoníthatunk az Arany-tanítványnak, ilyet csak az öntudatlan művészet tud.

Nyelve tiszta, hibátlan magyar nyelv, kemény, erővel telt, népies mellékzamatú. Nem oly sajátos és egyéni, mint az Aranyé; de van oly gazdag, hogy mindent ki tud fejezni vele szabatosan és egyszerűen. Nem mondható színesnek, sem költőinek; lapokat kell olvasnunk nála, míg egy hasonlatot találunk, dísztelen és kopár, de ragyogóan világos, mint egy református templom belseje. Szavai megannyi telitalálat. Ha például azt írja: »Boldog ember és szerencsés, A kit a sors arra szánt«, ez a kifejezés nem véletlen nála, hanem a protestáns praedestinációs szemléletből fakad.

Bontsuk fel taláalomra egy strófáját, pusztán a szórend megváltoztatásával: »A dicséret még most is megihatja szívemet égi dallamával, de már nem hihetek gyermeteg, angyali beszédű szövegében.«² Egy szó sem hiányzik a versből, csak a

¹ Kisf. Társ. Évlapjai, XIII. k. L. Beöthy Zsolt titkári jelentését.

² A *Távolból* cz. versből:

A dicséret égi dallamával
Megihatja még most is szívemet,

De gyermeteg, angyali beszédű
Szövegében már nem hihetek.

ritmust és rímet szüntettük meg — s íme próza lett belőle. Tենnénk meg ez: a kísérletet a *Vén czigánnyal*, vagy a *Csongor és Tündével*, ennek minden szava akkor is mint egy költemény letöredezett drágaköve csillogna. De »gyermeteg, angyali beszédű szöveg« — azért ezek a jelzők feltűnők. Itt, ha ép oly egyszerű is Dömötör nyelve, mint a prózájában, de még szabatosabb s valamivel választékosabb. Más különbség nincs az ő prózai és költői nyelve közt.¹

Ha e jelenség további összefüggéseit keressük, mind mélyebbre ásva, Dömötör lelke gyökeréig fogunk lejutni. Dömötör szenvedélyes igazságkereső ember volt; úgy volt már az agya beállítva, hogy akarata nélkül, sőt ellenére is azt kutatta. Mint az *Őszi bánatban* fanyarul, csüggedten sóhajtja, ez akadályozza meg a természet szemléletében is: »Mindig csak azt lesni, várni: Igaz-e, vagy nem igaz?« Láttuk azt is, mily mohó skepsissel megy neki a theologia »áltudományának«. A mint hamis tételeknek, akként érzéseinek sem engedte át magát úgy, hogy megszűnt volna állandó fontolgató kritikája. Láttuk, mint józankodik, mint mérlegel, mikor szerelmes (*Elhagyatalak...*) s érdekes, hogy álom közben is éber a censurája. A *Hozzám jövel* című versben például elmondja egy boldog álmát s így folytatja:

És volt eszem, — még annyi volt, hogy
Valónak nem hívém.
S nem hallgaték rád, bár nem ébredék fel
Ajkad bármit ha mond,
Tudtam, hogy engem látogatnod, asszony,
Álomnak is bolond!

A legkellemetlenebb igazságok előtt sem húnnya be a szemét és megszépíteni sem igyekszik őket; s árnyalattal nem tévedő, pontos szóval rögzíti le, ha egyet megalált. Kálvinista költő.

A verseire valami fontos vonás következik ebből. Az érzés akkor van az igazi lírai stádiumban, költői feldolgozásra a legalkalmasabban, mikor még ismeretlen, nem tisztázott, még féltudatos. De az érzés, ha még a tudat félhomályában vergődött a világosság felé, a Dömötör szemében nem látszott méltónak; s ő csak az egészen megfogottat tudta megfogni. Durvább kezéből csak kicsúsztak volna az ilyen illő, körvonalatlan dolgok. Így aztán akkor jön ki a lelkéből egy-egy érzés,

¹ De vannak költők (Vörösmarty a fejedelmük), a kiknek külön költőstílusuk van, a kiknél minden hangulatnak szinte külön grammatikája van. A mi korunk irodalmának egyik jellegzetes törekvése is volt, hogy a közbeszédet meghagyva a prózának, a líra részére egy külön, minden egyéni és hangulati különbség felvételére képesebb nyelvet alakítson ki. Dömötör kortársainál s nála különösen hiányzott ez.

mikor már túlért a voltaképeni költői állapoton, mikor az eleven, vérző hangulat kemény megállapítások csontvázává száradt. Ezek kifejezésére persze nincs is szüksége rá, hogy muzsikáljanak és színekben tündököljenek a szavai; ezeket megfogni nem szükséges, az igazi lírikusi képzelet »égről-földre villanó« mágiája. Egyszerűen csak kimondja őket; s elég, ha pontos és világos. Neki a költés logikai művelet volt. Mikor verset írt, már nem áll benn érzelmei sodrában. Így már értjük, mért oly prózai hatásúak legmélyebb érzésű versei is (például *Mi ez szívem*), s mért nem a par excellence költői stílus a Dömötör stílusa. A Dömötör verseinek stilisztikai eszközei — mint látjuk — legmélyebb lelki tulajdonságaiból következnek.

Még egy jelenség függ össze az elmondottakkal; a Dömötör terméketlensége. Nem új megfigyelés, hogy a költői termékenység egyenesen arányos a képzelettel; a nagy phantasiájú írók, mint Hugo V., Jókai voltak mindig a legbővebb természetiek. Dömötörben pedig ép a képzelet a legcsökevényesebb. Érzés- és képzeletvilága egyaránt szűk volt, s hozzá ő csak azokat a hangulatait foglalta versbe, a melyek tisztán kibogozva, az öntudat napfényén mindenfelől megvilágítva álltak előtte. Egypár lelki ügye volt, a mely folytonos sajnásával mindig foglalkoztatta, ezeknek keresett új meg új, mind tökéletesebb kifejezést. Lassan érnek a versei, s évek múlva is megismétel szóról-szóra egy-egy strófát.¹ Kevés verse van (51 van a kötetben s nem sok maradt ki), s ez a kisszámú vers még kevesebb thema körül forog. Szűk líra ez, de ritka mély és igaz.

Mik az ő sebei? Az árvasága és a pártalansága bántja legtöbbször. Fáj neki az emberek és a kor rosszasága is. Csak Vajda János írt nálunk ily sötét, emberevő verseket. Szinte fuldoklik néha a kétségbeesett, fogvicsorgató embergyűlölettől:

Megvetem e söpredéket,	Alázatos szolgálása —
Egy világot megvetek,	Ah hogy rá nem pökhetek!
Bűne, szennye, álnoksága,	

Lesz-e ugyan valaha egy akol, egy pásztor. Igen, feleli: ha majd — Lucifer összeterel bennünket a pokolban. El akarja

¹ Ez a strófa pl.:

Éltem küszöbénél a gyámol karoktól
Az óvó szemektől megfosztott a Menny, —
S míg mások a tengert delejtűvel járkák,
Nekem azt se mondá senki: arra menj!

három versében csaknem szó szerinti előfordul (*Születésem napján, Az utilársak, Növendékemnek születése napján*). Képzelete szegénységének jellemzésére megemlíthető, hogy egy hasonlata (»mint a tenger fodra vissza-visszajár az elhagyott partokra, úgy jár vissza lelke egy-egy kedves helyhez«) 1866-ban megvan a *Távolból* cz. versben s 10 év múlva a *Szerelcsemben* megint előkerül.

zárni magától a világot: »Nem panaszklok, nem vádolklok... A mi fáj, azt elfödözöm S a világgal semmi közöm.« Ez utóbbi két sort is két versében megismétli. (*Gúnyoljatok, Meguntam a...*) »A világgal semmi közöm!« — ezek az egyszerű szavak valóban lelkének egy erős törekvését mondják ki: azt az elzárkózást, a mit már Babits is észrevett. De a leg-súlyosabb sebe Dömötörnek, a miben el is pusztult, mint tudjuk, a család. Hogy szeretett volna családapa lenni! A boldog házaseslet képe úszik folyton képzelete taván. Erről szólnak legszebb versei.¹ De, bár már szinte beteges, a hogy folyton ezen jár az esze, nem mer megházasodni. S elég a *Mi ez szívem* című versre mutatni, erre a kegyetlenül őszinte, félőrült sikoltásra, hogy lássuk, micsoda kínokba ragadta Dömötört ez a problema.

Ez a négy-öt témája van mindössze. Thémáinak e szemlé-jénél rögtön feltűnik egynémelynek a hiánya: hiánya a természeteti leírásoknak, a hazafias lírának és az epikának. Az első kettő hiánya magyar poétánál, az utóbbié Arany tanítványánál valóban feltűnő. A természetérzék fejlettsége s a természeteti képek kedvelése a magyar irodalom egyik jellemző tulajdonsága. S Dömötör mintha nem látta volna a természetet. Pedig a szeme kitűnő: éles, tiszta és hű.² Úgy állhat a dolog, hogy Dömötört nem érdekelt a természet. Őt csak az emberek érdekelték (embergyűlölete nem ellenmondás); a természeteti leírásokat nála a genreképek pótolják, affélék, mint az *Öreg pár*.

A hazafias líra és az epika hiánya — de az előbbi is — Dömötörnek egy még általánosabb tulajdonságára utalnak. Ez a kritikusi attitüde a világgal szemben, a mi az ő szűk önzésével (nem erkölcs-, hanem lélektani értelemben véve a szót) s azzal függ össze, hogy lelkének együttérző ereje nem sugározta be a világot. Dömötör úgy mondja az utóbbit: »Fájdalma nem a világé, Elég neki a magáé.« Nem ismeri az odaadó, magát ellefejtő szeretetet, hidegen, gyanakvó kritikával idegenül, felülről néz az emberek veséjébe. Igazi kritikus. Kritikákkal vannak teli a levelei, kritizálás a fővágya és a főtehetsége, s a mint tárczái és versei mutatják, ez az attitüdeje a világgal szemben is. Babits, a ki Dömötört a morális zárkózottságból igyekszik magyarázni, közel talált az igazsághoz, de egészen nem találta el: egyszerű idegenségről van itt szó. »Minden dolgod, emberfia, Komolyképü komédia« — írja. Persze, hogy komédia annak, a ki ily fölényesen, kívülről nézi. »A világgal semmi közöm« — mondja két versében is. A szerelme sem volt soha fenntartás nélküli. Igazában szerelmes sem volt soha, csak az elmulasz-

¹ Boldog ember, Egy boldog házaspárnál, A tornyos nyoszolya, Az Öreg pár, Dalok, Vásári ebéd, stb.

² L. 26. l. 2. jegyzetét.

tott házasság miatt való kései megbánás igyekezett magát mélyíteni azzal, hogy a leány képét varázslóbban idézte föl. Így már értjük azt a hidegséget, a mely könyvéből oly jegesen fuvall. S a kinek az emberek iránt alig volt részvéte, hogy is tudta volna magát beleérezni a természetbe! Ezért nincs — bár megfigyelése jó — természetérzéke. Az örök jég hazája ez.

S a jég felett kezd felszivárványolni a hideg északi fény: a hír. Fényes pálya elején állott, mindenki úgy látta, hogy csak öröme van oka, de az ő jókedvű nyugalma csak olyan volt, mint a sötétmélyű tenger napsugaras felszíne. Szomorú, világfájdalmas versei őszinteségében senki sem hitt. Baksay mondta is: »Látod, ez hamis toll, költött hangulat. Saul veri a Dávid lantját. Minek írsz te olyat, a mit nem érsz? Reszkető kezemben eldörren a fegyver'... Micsoda Rettenetes Ivánkodás ez te tőled?« »Hát te sosem voltál ilyen gyilkos hangulatban?«¹ volt a felelet.

Dömötör bizony gyakran volt ilyenben. A természetében volt az önkínzás. Egyszer, midőn ép valami apróság miatt kesergett, Eötvös így szólt hozzá: »Ugyan ne mard magad örökösen!« Dömötör így felelt: »Hát ha neked seb van a kezeden, nem vakarnád-e mindig?«²

Társaságban még csak elmókázott, fogékony volt minden élczre, sőt még ő maga vidította fel komolyabb barátait. De ha magára maradt, mindig megsajdultak sebei. Ösztönszerűleg az egyedüllét búskomorsága ellen védekezhetett, midőn Nagy Miklóssal, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjével közös lakást vett ki az egyetem-téri Hadik-ház udvarán. Kertre nyíló ötszobás lakásuk volt, a ház hátsó részében, belőle kettő a Dömötöré, s csak egy ajtó választotta el őket. Nagy az igénytelenségeért szerethette őt, hiszen maga is darabos, egyszerű ember volt. Különbben nem lehetett valami jó társaság Dömötör számára: szintén tépelődő, keserű lélek volt. Dömötör két unokaöccsét is maga mellé vette, a kiket ő taníttatott ki.²

Gyűlölt robotként teljesítette már tanfelügyelői teendőit. Szeretett volna szabadulni e terhes és fárasztó kötelességektől, de miből élt volna akkor? Eddig nem gondolt az anyagi függetlenségre. »Fel vagyok háborodva« — írja Baksaynak 1876. nov. 4-én. — »Elgondolom, hogy ha 11 év óta mindig megkértem volna a 200 frt haszonbért a birtokom után, a testvéreimtől, az most kamatostól 2000 frtot tenne ki... Ha még egy csomó ilyen dolgot nem tettem volna másokkal is, most lehetne 10.000 frtom s letehetném az egész hivatalt, melyből csak a bosszúság és szégyen háramlik reám.« Igazat ad újra a Prédiká-

¹ E beszélgetést Baksay írja le emlékbeszédében.

² E beszélgetés s a Dömötör lakásáról való adatok Eötvös Károly Lajos úr közlése alapján.

tornak: »Dicsérem vala én először a megholtakat az élők felett, de azután e kettőnél jobbnak láttatik valaaz, a ki még nem született.« Mintha munkába akarná fojtani kétségbeesését, annyit dolgozik: 1877. újévére verset ír a Vasárnapi Ujságnak,¹ levelet ígér a Képes Néplap következő számába, készíti Kisfaludy-Társasági székfoglalóját is *A magyar verselés újabb magyarázatai* címmel.²

1876. aug. 20-án ezt írja Baksaynak: »A sok megbánt dolog közül csak azt bántam meg igazán, hogy tanfelügyelővé engedtem magam az istenek által választani s Szegzárdnak . . . halhatatlan érdeme lesz, hogy nem ott jutott eszembe megbánni, a mit cselekedtem. Ha öngyilkossági hírek közt olvasod, hogy Dunába ugrottam, v. gyufát ettem, ne hidd a lapoknak, hogy reménytelen szerelem, gyógyíthatatlan betegség, zavart pénzvizonyok, — se a köznépi felfogásnak, hogy tébolyodás volt oka öngyilkosságomnak, hanem tudd meg és tedd közzé, hogy megbántam — (és szégyeltem bevallani), hogy e hivatalt elfogadtam . . .« Baksayhoz írt leveleiből azt olvasni ki, hogy miniszterével voltak kellemetlenségei. 1876. nov. 4-iki levelében, melyből az anyagi panaszait tartalmazó részt az imént közöltük, így ír . . . »s ha most miniszter úr ökegyelmessége annyira kihozott is a sodromból, hogy a legkeresztényietlenebb kifakadás és a legpimaszabb önzés is kitör belőlem: majd le fogok még csillapodni és ismét kikeczergek abból a philosophiából, a melyből már egyszer kigyógyultam s a mely megint kerülget, hogy igazat adjak bölcs Salamonnak Pred. IV. 5.«³ Baksayhoz írt leveleiben látjuk, mint nő ideges ingerültsége állása iránt s hogy várja a szabadulást.⁴ De mi lesz akkor belőle? Minden megfordul fejében: elmegy írónak, újra kezdi a diákságot, de legtöbbször visszatér álmaiban, a mit régebben úgy nem szeretett, a papság. Ha valahol papválasztás van, Dömsödön, Siklóson, már ír Baksaynak: jó volna valamit csinálni. De pár héttel halála előtt⁵ már csüggedten írja neki: »Az én édesanyámnak már nem lesz meg az az öröme, hogy pap fia legyen, pedig tudom, hogy a lelke is örülne rá.«⁶

1877. január 7-én délben vidáman elválik Nagy Miklóstól, de a szolgának meghagyja, hogy másnap reggel 5-kor keltse fel, mert Kecskemétre megy közigazgatási gyűlésre. Kocsit

¹ Életképek, 1877 jan. 9.

² Kisf. Társ. Évlapjai, XII. k., Greguss Ágost beszéde.

³ Baksay az ily vádként hangzó passzusokat persze akkor még nem adhatta közre.

⁴ 1876 aug. 20.

⁵ 1876 decz. 10.

⁶ A levél vége is érdekes: »Beteges voltál? Én is! Nem vagy egészen elégedett helyeddel? Én sem! Maradnál is, mennél is? Én is! Kösse hátra az országyűlés a miniszterem sarkát! . . . Imádkoztatok néha a kárhozat utján járók lelkeért is!«

is rendel 6 órára. Este jókedvűen vacsorázik a kecskeméti-utczai Kommer-féle sörcsarnokban fiatal író és ügyvéd barátjaival. Tizenegykor hazament. Fölment a szobájába. Kinézhetett a havas kertre. Mire gondolhatott? Arra tán, hogy reggel megint közigazgatási gyűlésre kell mennie, — ah, hát sosem rázhatja le ezt az átkozott hivatalt! De mi is lehetne más belőle? Vagy most kezdjen új pályát? És talán arra, hogy még mindig egyedül lézeng a világban. De hogy is házasodnék meg az ő gyenge testével, melyben egy irtózatoss betegségg lappang!

... És azután halálrakékült testtel ott csüggött egész éjjel a szögön — nyakán hurok — a nesztelenre némuló, elsötétült egyetem-téri szobában.

Bevégzetlen vers volt az asztalán. Csonka, tragikus töredék az élete is. Félbeszakadt a vers közepén, mert nem talált rímet, a mely boldog harmóniával csengett volna össze az árva, szomorú sorral.¹

Dömötör redivivus?

A mi korunk az irodalmi felfedezések kora. Minden kor az, a mely új szépségekre esküszik. Az ilyen kor a maga új ízlésével átértékelvén a régi értékeket, szükségképen »felfedez« bizonyos műveket, a melyekben ép ezek a szépségek vannak kidomborítva s a melyek mellett ép ezért a múlt csak érzéketlenül haladhatott el. A mi korunk új ízlésű kor: csoda-e, ha (hozzá még abból a korból, melyet oly kevésbé ismerünk) ma Komjáthyra bukkanunk, holnap Péterfyt emeljük trónra, s holnapután egy másik hullám a múlt tengermélyéről egy másik nevet vet föl, ismeretlen nevet: Dömötör Jánosét.

Ki volt Dömötör János? Egyetlen ember ízlése lelie benne kedvét, vagy ez egy ember ítéletében egy kor ízlése jelentkezett? Van-e okunk rá, hogy tekintélyesebb polczra tegyük, mint a hol eddig szerénykedett? Igazgyöngyöt vagy csak kavicsot markolt benne a bűvár? Ki volt Dömötör János?

Dömötört ezentúl sem fogjuk a nagy poéták közé sorolni. Világosfejű kritikus és sötétkedélyű lírikus. De sem elméleti, sem lírai munkáival nem fedezett fel új eret; csak a művészi népiességnek abban az aranytárnájában bányászott tovább, a melyet Arany és Gyulai tárt fel. Ha nem is eredeti, de önálló szellem volt; az említett iskolával csak iránya volt közös, de utánzást, vagy átvételt a leggondosabb vizsgálat is bajosan talál nála. Merész, szárnyas theoriákat nem alkotott, de éles

¹ Január 10-én d. u. 3 órakor volt a fényes temetés a Rókus halottasházának udvaráról. A kerepesi temetőben Szász Károly búcsúztatta őt íróbarátai nevében. Fivérei és pár barátja szép emlékkövel jelölték meg sírját.

és tiszta feje volt ; ha a synthesisben gyenge is, de az analysisben erős. A verseiben se keressük a világot. Az az önállóság, a mi Dömötörnek tulajdonsága, szükségképen együtt jár a szegénységgel. Dömötörnek kevés érzése és kevés képe van, de ezekben aztán igen elmélyed : inkább intensiv, mint extensiv a lelki gazdálkodása. Nem reagált minden érintésre, de a mire igen, arra erősen reagált. A versei forró érzések tüzeiben születtek, de hideg észszel formálta őket. S ha nincs is meg bennök a legnagyobb lírikusok sodró közvetlensége, de megvan a legnagyobb művészek sima műgondja ; nem színes, de világos ; nem zenei, de dallamos. A kritikus attitűdjében állt szemben a világgal : bizalmatlanul, hidegen és okosan. Zsuzsi néni, a kinek jóságos lelkét megénekelte, s a kinek minden java közül csak a szívét szerette volna örökségül :¹ bizony nem hagyta rá a szívét. A szeretetnek is vannak geniejei, de Dömötör antitalentuma volt. S ha tanulmányait, ezeket a becsületes és eszes tanulmányokat, a synthesis hiánya, verseit, ezeket az igaz és mély énekeket a sympathia és a képzelet fogyatékosága marasztalja derék másodrendűségben.

Kevés író van annyira töredék, mint ő. Ezt nem pusztán az átélt évek rövidsége okozza. Vannak írók, a kik »a tenger mélységéből egyszerre buknak ki«. Petőfi még fiatalabban halt meg s nála mégsem érezzük úgy a töredékséget. De Petőfi lángelme volt : készen, teljes fegyverzettel pattant elő s egészet tudott nyújtani huszonhat esztendősfővel. Dömötör egy másik csoportba tartozott : azok közé, a kik lassan, de folyton fejlődnek, a tanulás segítségével, s ezeknek persze idő kell, hogy érettet és értékeset adhassanak. Gondoljuk el például hányan ismernék ma az országban Gyulai nevét, ha ő is meghal harminczhárom éves korában, 1859-ben ? . . . Hiszen Dömötör élete nagyrészt tanulással telt el s csak most következett volna a gyümölcserés szaka.

Negyven év múltán egy megváltozott világból tekintünk vissza Dömötör Jánosra, de nem érezzük szükségét az átértékelésnek. A ma olvasóinak sem ad többet, mint kortársainak. Meghagyjuk őt a szerény, de tisztos polczon, a hol eddig volt, igazgyöngynek találjuk őt, de a csenedesebb ragyogásuak közül. Nem tenger, csak tengerszem a költészete, de viszont nem táplálkozik idegen folyamokból ; szűk kis tengerszem, de oly mély, mint az igazi tengerek s rokon velők.

De mikor ázni indultunk, nem is reméltünk ismeretlen dús aranymezőket. Egy ezerutcájú város van eltemetve a földben a lábunk alatt, a forradalom utáni magyar műveltség városa, ebből akartunk kiásni egy házat s feltárni a földön élőknek.

¹ »Zsuzsi néni emléke.«

Dömötör János munkái.

Dömötör halála után barátai elhatározták, hogy addig csak részben s csupán lapokban kiadott műveit egy külön kötetben közzéteszik. 1878-ban Franklinnál jelent meg a könyv *Dömötör János Munkái* címmel (207 l., ára 1 ft.). Dömötör életrajzán kívül, a melyet Baráth írt (1—18. l.), megtaláljuk benne eredeti költeményeit (21—82. l.), műfordításait (83—112. l.), prózai dolgozatait (115—203. l.). Függelékben Tompa levelét Dömötörhöz (204—6. l.) s végül az utolsó lapon egy rövid jegyzékét Dömötör térszúke miatt kihagyott műveinek, a melyben a részletes felsorolás egy »stb.«-vel van pótolva. A kötet t. i. korántsem teljes; pár szép vers is hiányzik belőle. Az előfizetési felhívás szerint Dömötör »már maga egy időben sajtó alá rendezte verseit, de a gondolatnál nem ment tovább«. Feltehetjük, hogy a Baráth-féle kiadás a Dömötör rendezte gyűjteményen alapul. A Dömötör prózaírói működéséről adott kép elégit ki legkevésbé. Pl. egyet sem mutat be *Falusi János leveleiből*, a melyeket az egykorúak Dömötör legértékesebb műveinek tartottak. Ilyen körülmények közt át kellett böngeznünk az összes lapokat, folyóiratokat, a melyeknek Dömötör munkatársa volt, hogy lehető teljes lajstromát állíthassuk össze megjelent munkáinak. Hosszú és sivár munka volt ez, de nehéz is, mert Dömötör csak ritkán írta teljes nevét művei alá. Színyei szerint a következő álneveket használta: *D—r János*, *D. J.*, —*R*—*S*. De Baráth említi *Mi kisvárosiak cz. tárczáját* s ez alatt *Kéllaky J.* név van. Néhány, Baráthtól jelzett czikk alatt pedig az —*r* —*s* jel áll. Tehát voltak más álnevei is. Végeredményben: lehet, hogy idegen munkákat is neki tulajdonítottunk, mert ugyanazon betűket más írók is használhatták áljegyül; s valószínű az is, hogy nem egy művén elsiklott figyelmünk.

Íme a lapokban megjelent műveinek táblázata:

Versek:

1865. *A malomban* (F. L.).
 1869. *Tengerparion* (1866), *A mi házunk*, *Egy látogatás* (V. U.).
 1870. *Őszi borongás* (1868), *Dalok* (1867), *Rózsabimbó* (V. U.).
 1872. *A kis árva*, *Biztos kikötő* (V. U.), *Az öreg pár*, *Az úti társak*,
Növendékemnek születése napján, *Vigasztalás*, *Régi dalok* (K. Cs.).
 1873. *Modern költői szerelem* (V. U.), *A mi házunk* (K. N.), *Növendékem születése napján* (Pr. U. K. N.), *A mi házunk* (Pr. U. K. N.).
 1874. *A két magyar ifjú* (Pr. U. K. N.).
 1875. *Édes anyám te vagy* (V. U.), *Száll az idő* (Bp. Sz.).
 1876. *Boldog ember*, *Zsuzsi néni emléke* (V. U.), *A szerelem* (Bp. Sz.).

Műfordítások:

1871. *Voll egyszer egy szép* (Burns), *Az ember gyásza* (Burns, V. U.).
 1872. *Verőfényes napon* (Longfellow), *Isten hozott, Isten vedel!* (Goethe, V. U.), *A kicsinyek órája* (Longfellow, K. Cs.), *Keresztélyomnak* (Freiligrath, Bp. Sz.).
 1873. *Közelg a nap* (Darcy, K. Cs.).
 1874. *Az el nem végzett teendő* (Longfellow, V. U.).
 1875. *Ajándék keresztélyomnak* (Freiligrath, Pr. U. K. N.).
 1876. *A nap elmúlt* (Longfellow, V. U.).

¹ Rövidítések: F. L. = Fővárosi Lapok, V. U. = Vasárnapi Ujság, K. Cs. = Keresztélyen Család, K. N. = Képes Néplap, Pr. U. K. N. = Protestáns Új Képes Naptár, Bp. Sz. = Budapesti Szemle, Pr. E. É. I. L. = Prot. Egyházi És Iskolai Lap, K = Korunk, Kisf.—T.—É. = Kisfaludy Társaság Évlapjai. — A zárójelbe tett szám a vers írásának éve.

Irodalmi vonatkozású czikkek:

1863. Szabó K. *Költészettana* (Pr. E. É. I. L.).
 1864. (?) *Ujabb magyar lantosok* (Hölgydivatlap).
 1865. *A balladáról* (Kisf.—T.—É.).
 1867. *Valami Nyilas Samu lelkész úr számára, Tompa M. versei* (Pr. E. É. I. L.).
 1872. *Karikó János, egy naturalista énekköltő. A nemzeti színház ügye, Szemere Miklós és Szász Károly, Az akadémiai almanach bírálata* (K.).
 1873. *A divatos nőlétről* (V. U.).
 1875. *Goethe Lyrai költeményei, A magy. költészet kézikönyve, Rákosi Jenő, Toldy Ferencz* (V. U.), *Szana Tamás: Vázlatok* (Bp. Sz.).
 1876. *Homér új fordítása, Longfellow* (V. U.), *Salamon F.: Kisebb történeti dolgozatok* (Bp. Sz.), *Asbóth J.: Irodalmi és polit.-i arcképek* (Bp. Sz.).

Vegyes tartalmú czikkek:

1867. *Keresztyén Magvető, Egy bölcész és bölcészettanár Magy.-országon, Steiner S.: A lélektan és logika rövid vázlatja, A Keresztyén Magvető, stb.* (Pr. E. É. I. L.).
 1871. *Kecskeleti lelkési tár.* (Pr. E. É. I. L.).
 1872. *Mill és Muall* (K.).
 1873. *A nagymámi ládája, Egy vendéglő ablakából, Sztankovánszky Imre, Morócz István, Franklin Benjámín, Egy amerikai polgár Magy.-országon 1851-ben, A magyar gazdasági egyesület és a Köztelek, Akaratlan látogatás Chislehursiban Napoleonnál, Kisvárosi karczolat, Még egy kisvárosi karczolat* (V. U.), *Falusi János levelei* (10 levél, K. N.).
 1874. *Hogy bukott meg a testamentom? (= A nagymámi ládikája), A népiskola és a felnőttek oktatása* (Pr. U. K. N.), *Mi kisvárosiak* (V. U.), *Falusi János levelei* (11 levél, K. N.).
 1875. *Baromfudvar, Barta György* (V. U.), *Falusi János levelei* (9 levél, K. N.).
 1876. *Két diplomata, Kis és nagy dolgok* (V. U.), *Falusi János levelei* (18 levél, K. N.).

KOMLÓS ALADÁR.